

مروری بر جایگاه آخرت‌گرایی در مدیریت اسلامی و تأثیر آن در حوزه وظیفه برنامه‌ریزی

محمدتقی طوبایی*

چکیده: آخرت‌گرایی اصلی از اصول مدیریت اسلامی و برگرفته از اصل ایمان به معاد و حیات پس از مرگ است. این اصل به این حقیقت نظر دارد که هدف نهایی، حیات جاودان آخرت است و زندگی دنیا تنها مقدمه برای آن حیات است (فان الغایة القیامة، امیرالمؤمنین(ع)). این اصل نه تنها در حوزه اندیشه و نظر منشأ اثر است بلکه در حوزه عملکردها نیز باعث تأثیرهای قابل توجه و اساسی و تغییر و اصلاح جهت‌گیری‌هاست. آخرت‌گرایی در حقیقت چیزی نیست جز تلبس به ارزش‌های الهی دین حق که ما را در مسیر مستقیم به سوی سعادت ابدی رهنمون می‌شود. در مدیریت اسلامی در حوزه‌های مختلف، این اصل دارای تأثیرهای اساسی می‌باشد و حیطه وظایف مدیریت بعنوان مهمترین حوزه بحث مشمول این تأثیرهای می‌باشد. مروری بر متون دینی و نگاهی به سیره و تاریخ پیشوایان و رهبران دینی در عرصه‌های مختلف تاریخ بشر به روشنی گویای این حقایق است. این اصل به روشنی در وظیفه برنامه‌ریزی مدیریت بعنوان شالوده و اساس مدیریت منشأ تأثیر است که در این مقاله به تبیین تأثیر این اصل در حوزه وظیفه برنامه‌ریزی و مؤلفه‌های آن پرداخته شده است. اشاره به تهی بودن و بیگانه بودن مکاتب مطرح امروز مدیریت از این اصل ارزشمند نیز از نظر دور نمانده است.

کلیدواژه‌ها: مدیریت (اسلامی) - آخرت‌گرایی - برنامه‌ریزی.

* دانش‌آموخته کارشناسی ارشد رشته معارف اسلامی و مدیریت دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

فصلنامه اندیشه صادق، مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

شماره ۲۳ (تابستان ۱۳۸۵)

مقدمه

مدیریت یکی از رشته‌های علوم انسانی است و می‌دانیم بسیاری از علوم انسانی بطور مستقیم بعدی از ابعاد وجود انسانی را مورد بحث و مطالعه قرار می‌دهند. البته لازم به ذکر است مدیریت از رشته‌های علوم انسانی است که جنبه ثانویه دارند یعنی اینکه یک سلسله علوم قبلاً درباره انسان بحث کرده‌اند و این علم از نتایج آن مباحث استفاده می‌کند. بدیهی است تئوری‌ها و مباحثی که در اینجا مطرح می‌شود با شناختی که از انسان و ماهیت او وجود دارد گره خورده است.

بدون اینکه نیاز به تفصیل و توضیح باشد باید گفت شناخت موجود در غرب نسبت به ماهیت انسان و حتی سیر تکاملی این شناخت، هنوز تعریف صحیح و مناسب و لازم از انسان را ارائه نکرده است چرا که تمسک به عقلی که به نور وحی روشن نشده باشد بی‌تردید افق‌های معرفتی لازم را فراروی بشر قرار نمی‌دهد. از دیدگاه اسلام، انسان علاوه بر بعد مادی دارای جنبه غیرمادی و روح نیز هست.

بدیهی است چنین تعریف و شناختی از انسان بر خروجی و ستاده مباحث علوم انسانی و از جمله دانش مدیریت تأثیرهای اساسی دارد. مدیریت اسلامی، مقوله‌ای است که بر مفهوم و تعریف مبتنی بر وحی از انسان استوار است و این مدیریت، مدیریتی است که سازگار و متناسب با ساخت، اهداف و خصائص جامعه اسلامی است. در مدیریت اسلامی اهداف متعالی و الهی که در پی توجه به نیازهای واقعی شکل می‌گیرند، به دست فراموشی سپرده نشده‌اند.

با عنایت به آنچه گفته شد، تحقیق و پژوهش جهت تدوین مباحث مدیریت بر اساس نظام ارزشی اسلام یا همان مدیریت اسلامی، ضرورتی غیر قابل انکار است. ما در این مقاله برآنیم تا پس از تبیین اصل آخرت‌گرایی و جایگاه آن در مدیریت اسلامی، به تبیین تأثیر آن در حوزه وظیفه برنامه‌ریزی یعنی مهمترین وظیفه

مدیریت پردازیم، لازم به ذکر است آخرت‌گرایی مبتنی بر ایمان به معاد است که خود در برگرنده اعتقاد به سایر اصول دین و اعتقادات نیز می‌باشد و شک نیست که این اعتقاد نه تنها در حوزه بینش و نگرش تأثیر قاطع دارد بلکه بر عملکرد و رفتارهای فردی و گروهی نیز فوق‌العاده مؤثر است.

۱- تبیین مفهوم آخرت‌گرایی

اعتقاد و ایمان به آخرت و زندگانی جاوید و درک مفهوم آخرت‌گرایی بر این اساس استوار است که در انسان حقیقتی وجود دارد که با متلاشی شدن بدن از بین نمی‌رود. اگر کسی به وجود این حقیقت اعتقاد نداشته باشد از معاد نیز نمی‌تواند تصور صحیحی داشته باشد. بنابراین نیاز به تفصیل در این باره نیست که از دیدگاه اسلام انسان دارای دو بعد مادی و غیر مادی است. بعد اصلی همان بعد غیر مادی یا روح است. پذیرش مسئله وجود روح غیر مادی در انسان است که اعتقاد به جاودانگی و پایان‌ناپذیر بودن حیات انسان را در پی دارد.

پس با عنایت به چنین دیدگاهی است که حقیقت ابدی و فنا ناپذیر وجود انسان مورد توجه قرار گرفته، نیازهای حقیقی انسان مطرح شده و راه پاسخ‌گویی به این نیازها ارائه می‌گردد. آری با عنایت به این نگرش است که می‌توان به تحلیل صحیحی درباره زندگی دنیا، آخرت و رابطه این دو با هم دست یافت.

دنیا و مواهب آن پاسخی است به نیازهای مادی و دنیوی، آخرت و حقایق آن پاسخی است به نیازهای اصیل و غیرمادی انسان. توجه به بعد مادی وجود و ارضای نیازهای مادی تنها وسیله‌ای است، برای حرکت در مسیر پاسخ به نیازهای حقیقی غیر مادی. دنیا و مواهب آن تنها مرکب و وسیله‌ای است برای رسیدن به مقصد و هدف نهایی که همانا سعادت در سرای جاوید آخرت است.

پس از این مقدمه اکنون اشاره‌ای داریم به دیدگاه اسلام دربارهٔ زندگانی دنیا و زندگانی آخرت و سپس به تبیین مفهوم آخرت‌گرایی می‌پردازیم.

۱-۱- زندگانی دنیا از دیدگاه اسلام

واژه دنیا مؤنث ادنی است، و از مادهٔ دُنُو (بر وزن غُلُو) در اصل به معنی نزدیکی در مکان یا زمان یا منزلت و مقام است. سپس دنیا و ادنی گاه به موجودات کوچک که در دسترس قرار دارند در مقابل موجودات بزرگ اطلاق شده و گاه در موضوع‌های پست در مقابل خوب و والا و گاه به نزدیک در مقابل دور اطلاق می‌گردیده است (مکارم شیرازی، ۱۳۶۳، ص ۱۳۴).

خداوند سبحان در قرآن کریم در مواردی از زندگانی دنیا به تعبیر لهو و لعب یاد فرموده است، بعنوان مثال در آیه ۶۴ سوره عنکبوت می‌فرماید:

«و این زندگی دنیا جز لهو و لعب چیزی نیست (جز سرگرمی و بازی مطلب دیگری در آن یافت نمی‌شود) و...»^۱

کلمهٔ "لهو" به معنای هر چیز و هر کار بیهوده‌ای است که انسان را از کار مهم و مفیدش باز بدارد و به خود مشغول سازد به تعبیر دیگر لهو یعنی هدف‌های سرگرم کننده. کلمهٔ "لعب" به معنای کار و یا کارهای منظمی است با نظم خیالی و برای غرض خیالی مانند بازی‌های کودکان (مکارم شیرازی، ۱۳۶۵، ص ۳۵۷).

زندگی دنیا همان‌طور که به اعتباری لهو است، همین‌طور لعب نیز هست، برای اینکه فانی و زودگذر است، همچنان که بازی‌ها اینگونه‌اند. اما قرآن کریم با تعابیر دیگری نیز از دنیا یاد می‌کند که همانند تعبیر فوق اشاره به ماهیت حقیقی زندگی دنیا دارد، مثلاً آنرا متاع نامیده است:

«... زندگی دنیا در برابر زندگی آخرت جز چیز کوچکی نیست»^۲ (سوره رعد:

متاع چیزی است که انسان از آن بهره‌مند می‌شود، چیزی که خود آن هدف نباشد بلکه وسیله‌ای برای رسیدن به هدف باشد (طباطبایی، ۱۳۷۷، ص ۵۰۲).
 در بین احادیث و اخبار وارده از پیامبر (ص) و ائمه معصومین علیهم السلام نیز کم نیست روایاتی که زندگانی دنیا را با این قبیل تعابیر توصیف می‌نمایند:
 رسول خدا در ضمن وصایایی که به ابوذر غفاری می‌نمایند، می‌فرمایند:
 «ای ابوذر! دنیا ملعون است و ملعون است هر چه که در دنیاست، مگر آنکه با آن رضای خدا طلب شود»^۳ (الطبرسی، ۱۳۵۰، ص ۴۶۲).

امیرمؤمنان علی(ع) می‌فرماید:

«شما را از دنیا می‌ترسانم. زیرا منزل‌گاهی است برای کوچ کردن، نه منزلی برای همیشه ماندن. دنیا خود را با غرور و فریبندگی زینت داده و با زینت و زیبایی می‌فریبد...»^۴ (نهج البلاغه: خطبه ۱۱۳).

بدیهی است که اسلام هرگز نمی‌خواهد با این تعابیر و توصیف‌ها ارزش مواهب الهی را در این جهان نفی کند، بلکه می‌خواهد با یک مقایسه صریح و روشن ارزش این زندگی را در برابر زندگی آخرت مجسم سازد و به انسان هشدار دهد که اسیر این مواهب نگشته بلکه امیر بر آنها گردد و هرگز سرمایه بزرگ خود و ارزش‌های اصیل خویش را با مواهب مادی معاوضه نکند.

۱-۲- سرای آخرت و زندگی جاوید از دیدگاه اسلام

ایمان به زندگی جاوید و حیات اخروی یکی از اصول جهان‌بینی اسلامی و از ارکان ایمانی و اعتقادی دین مبین اسلام می‌باشد. پیامبران الهی - بدون استثنا - پس از اصل توحید، مهمترین اصلی که مردم را به آن متذکر کرده‌اند و ایمان به آن را از مردم خواسته‌اند، همین اصل است که در اصطلاح متکلمان اسلامی به نام "اصل معاد" معروف شده است. حال اگر معاد از چنین جایگاه والایی در ادیان آسمانی برخوردار

است، در قرآن کریم که آخرین کتاب آسمانی و معجزه جاوید خاتم الانبیاء (ص) است، می‌بایست بحث معاد به تفصیل و همراه با دلایل قانع‌کننده ذکر شده باشد. مراجعه به قرآن کریم این مطلب را تأیید می‌نماید. قرآن، اهمیت فوق‌العاده‌ای برای بحث معاد قائل است که این موضوع از کثرت آیات وارده درباره معاد روشن می‌گردد. برخی تعداد این آیات را بیش از دو هزار آیه دانسته‌اند که به احتمال، این تعداد، آیاتی که در آنها بطور غیرصریح به معاد اشاره شده و آیاتی که در آنها تصریح به معاد شده، همه را در برمی‌گیرد (سبحانی، ۱۳۷۵، ص ۱۶۶).

قرآن مجید ایمان به آخرت یا روز آخر را برای سعادت بشر یک امر حتمی و لازم می‌شمارد. منبع و منشأ ایمان به زندگی جاوید و حیات اخروی نیز، قبل از هر چیز دیگر وحی الهی است که بوسیله پیامبران به بشر ابلاغ شده است. یعنی پس از آنکه انسان، خدا را شناخت و به صدق گفتار پیامبران ایمان آورد و دانست که آنچه به عنوان وحی ابلاغ می‌کنند واقعاً از جانب پروردگار عالم و تخلف ناپذیر است، به روز قیامت و حیات جاوید اخروی که همه پیامبران ایمان به آن را مهمترین اصل پس از توحید معرفی کرده‌اند ایمان پیدا می‌کند. لذا، درجه ایمان هر فرد به حیات اخروی از طرفی بستگی دارد به درجه ایمان او به "اصل نبوت" و صدق گفتار پیامبران و از طرف دیگر بستگی دارد به اینکه سطح معارف انسان تا چه حد بالا باشد و تصورش از امر معاد و عالم آخرت چه اندازه صحیح، معقول و عالمانه باشد و تصورات جاهلانه در آن راه نیافته باشد (مطهری، ۱۳۸۰، ص ۷).

۱-۳- مفهوم آخرت‌گرایی و شاخص‌های آن

آخرت‌گرایی مفهوم و کیفیتی است که در پی عقیده و ایمان به آخرت و زندگی جاوید مطرح می‌شود و به طوری که گفته شد، آخرت‌گرایی به معنی تلبس به ارزش‌های

قرآنی و الهی است که ما را در مسیر الهی به پیش برد و از سقوط به جهنم هوی و هوس‌ها نجات بخشد و اشاره شد که این معنی هرگز به مفهوم نفی دنیا نیست بلکه امکانات دنیوی را در راستای اهداف اخروی قرار دادن است و بالاترین هدف اخروی نیل به سعادت حقیقی است، در بهشتی که تنها بوسیله دین الهی بدست می‌آید.

بنابراین آخرت‌گرایی در نهایت، توجه به سعادت حقیقی در بهشت پروردگار است، لذا آنچه در قرآن و روایات وارده از ائمه معصومین علیهم السلام در باب صفاتی که انسان را وارد بهشت می‌سازد و او را در آن جایگاه رفیع و والا جای می‌دهد، آمده است می‌تواند بخوبی شاخص‌های آخرت‌گرایی را نمایان سازد و دیدگاه اسلام را در باب نجات و سعادت ابدی روشن سازد.

با عنایت به این مطلب می‌توان شاخص‌های آخرت‌گرایی را به شرح ذیل برشمرد: ایمان و عمل صالح، تقوا، احسان و نیکوکاری، ترک هوا پرستی، صبر و تحمل در برابر شدائد، اخلاص، صدق و راستی، انفاق، تولی و تبری و اهتمام به نماز (مکارم شیرازی، ۱۳۷۲، ص ۱۹۷).

این شاخص‌ها و نشانه‌ها تنها بخشی از شاخص‌ها و نشانه‌های مفصلی است که می‌توان برای آخرت‌گرایی نام برد. اما بدلیل جامعیت و گستردگی و تأکید و تکرار روی این موارد در قرآن مجید، این شاخص‌ها را می‌توان شاخص‌های عمده آخرت‌گرایی و معیار خوبی جهت سنجش مفهوم آخرت‌گرایی به حساب آورد. نکته دیگری که در اینجا قابل ذکر است مرتبط بودن و پیوستگی این نشانه‌ها با یکدیگر است به عبارت دیگر جهت سنجش مفهوم آخرت‌گرایی نباید به تگ‌تگ یا برخی از این شاخص‌ها توجه نمود بلکه باید دید آیا مجموعه این شاخص‌ها وجود دارد یا خیر، بعنوان مثال نماز به تنهایی نمی‌تواند معیار سنجش باشد بلکه صدق و راستی و ادای امانت نیز در کنار آن و به همراه آن مطرح است. توجه به مجموع شاخص و نشانه‌هاست که منافقان و دنیاطلبان را از آخرت‌گرایی و مؤمنان راستین مشخص می‌سازد.

۲- جایگاه اصل آخرت‌گرایی در مکاتب مدیریت

جهت شناخت جایگاه آخرت‌گرایی در مدیریت در این قسمت پس از اشاره به مکاتب عمده مدیریت به ارزیابی جایگاه این اصل در آنها می‌پردازیم.

۲-۱- مدیریت اسلامی و جایگاه اصل آخرت‌گرایی در آن

بطوری که اشاره شد، آخرت‌گرایی چیزی نیست جز تلبس به ارزش‌های قرآنی و الهی اسلام که ما را در مسیر الهی به پیش برده به سعادت حقیقی برساند. با عنایت به مفهوم صحیح مدیریت اسلامی که همان مدیریت بر پایه نظام ارزشی اسلام می‌باشد به خوبی روشن می‌شود که "مدیریت اسلامی" در حقیقت همان مدیریت بر مبنا و بر اساس "اصل آخرت‌گرایی" است و در حقیقت اصل آخرت‌گرایی پایه و اساس مدیریت اسلامی است، که در حوزه تئوری‌ها و نظریه‌ها، مبنای نظریه‌پردازی‌ها و در حوزه عملکردها، کاملاً ناظر بر عملکردهاست. مروری بر الگویی از مدیریت اسلامی بر پایه اصل آخرت‌گرایی در دوران پیامبر(ص) ما را با جایگاه این اصل در مدیریت اسلامی آشناتر می‌سازد.

یکی از دستوراتی که بعد از تسلط پیامبر(ص) به جزیره العرب، به ایشان داده شد، منع حضور مشرکان در مکه معظمه بود. این دستور تبعات اقتصادی داشت و یک سری ضرر و زیان به تجار مسلمان وارد می‌کرد، که قرآن خود، این معنا را منعکس کرده است که حکم ممنوعیت مشرکان از حضور در مکه صدمه اقتصادی را در پی دارد:

«ای کسانی که ایمان آورده‌اید: مشرکان نجس و پلیدند و از امسال به بعد هیچ مشرکی حق ندارد در این منطقه وارد شود (و ورودشان به این منطقه ممنوع است)»^۵ (سوره توبه، آیه ۲۸).

«و اگر از فقر می‌ترسید، خداوند هرگاه بخواهد شما را به کرمش بی‌نیاز می‌سازد، (و از راه دیگر جبران می‌کند؛) خداوند دانا و حکیم است»^۶ (سوره توبه، آیه ۲۸).

تعلیق فضل خدا، گویای آنست، گاه در یک مقطع، ممکن است موضعگیری ارزشی، به ظاهر، محدودیت مادی در پی داشته باشد، لیکن در دراز مدت، برکات مادی را نیز به همراه دارد (نقی پورفر، ۱۳۷۷، ص ۱۱۸).

اگر مدیریت چه در سطح خرد (سازمان) و چه در سطح کلان (نظام و جامعه که یک سازمان اجتماعی گسترده است) نگاه آخرت‌گرایی داشته باشد، اینگونه حکم خواهد کرد. بنابراین در برنامه‌ریزی‌ها و خط‌مشی‌گذاری‌های مدیریت، اصل، فرهنگ و معنویت و آخرت‌گرایی است و به دلیل کسب و حصول نفع اقتصادی هرگز نمی‌توان از ارزش‌های متعالی غفلت نمود و اصل آخرت‌گرایی را نادیده گرفت.

۲-۲- مدیریت غربی و جایگاه آخرت‌گرایی در آن

با مروری بر میراث به جا مانده از سیر تکوین نظریه‌های مدیریت، می‌توان چهار مجموعه عمده رهیافت‌های ذیل را متمایز ساخت:

الف) رهیافت‌های سنتی که بر ارائه اصول جهانشمول برای کاربرد در وضعیت‌های گوناگون، تأکید دارند (رضائیان، ۱۳۸۰، ص ۴۱).

ب) رهیافت‌های منابع انسانی که بر تأمین نیازهای انسانی، ایجاد گروه کاری و توجه به نقش عوامل اجتماعی در محیط کار تأکید دارند (رضائیان، ۱۳۸۰، ص ۴۹).

پ) رهیافت‌های کمی (علم مدیریت) که بر اهمیت استفاده از فنون ریاضی برای حل مسائل مدیریتی تأکید دارند (رضائیان، ۱۳۸۰، ص ۵۸).

ت) رهیافت‌های سیستمی و اقتضایی که بر ضرورت اتخاذ دیدگاه سیستمی و تفکر اقتضایی در تحلیل مسائل مدیریتی تأکید دارند و تعهدات جاری نسبت به کیفیت و عملکرد عالی را مورد توجه قرار می‌دهند (رضائیان، ۱۳۸۰، ص ۶۱).

هر یک از این رهیافت‌ها و نظریه‌ها دارای محدودیت خاص خود می‌باشند و در مجموع کمتر فراتر از انسان (کارکنان)، ساختار (سازمان) و روابط با محیط خود راه می‌پویند. گفتنی است مکتب تجربی افراطی پوزیتیویسم که در اوائل قرن نوزدهم میلادی بنیان نهاده شده و سایر فلسفه‌های حسی و تجربی صرف هم سنخ آن، بیشترین تأثیر را در جوامع غربی و بخصوص بر سیر تحولات و پیشرفت‌های علمی گذاشت. شگفت‌آور اینکه خود اگوست کنت که چنین مکتبی را بنیان گذاشت و اعتقاد داشت که مفاهیم انتزاعی علوم که از مشاهده مستقیم بدست نمی‌آید متافیزیکی و غیر علمی می‌باشد، سرانجام به ضرورت دین برای بشر، اعتراف کرد ولی معبود آنرا "انسانیت" قرار داد و خودش عهده دار رسالت این آئین شد! آئین انسان‌پرستی که نمونه کامل اومانیزم است، در برخی کشورها پیروانی پیدا کرد که رسماً به آن گرویدند.

نتیجه گسترش این اندیشه‌ها و اعتقادات این شد که در فرهنگ جوامع سرمایه داری، نوع سلطه و حاکمیت مفاهیم و باورهای اومانستی مشاهده می‌شود. نظریه پردازان اومانیزم به دلیل عدم آشنایی با مکاتب توحیدی؛ تصویری از انسان در ذهن دارند که هاله‌ای از توهم‌های بشری آن را فرا گرفته است؛ در واقع در نظریه‌های انسان‌شناسی «انسان موجودی است مجهول»؛ به همین دلیل فرهنگ جوامع غربی با نوعی نسبیت در مفاهیم ارزشی مواجه گشته است؛ یعنی باورهای جوامع مذکور در مورد میزان و ماهیت ارزش «پدیده‌ها» تابعی از وضعیت «زمان» و «مکان» موجود شده است؛ به این ترتیب قدرت محوری را در ارزش‌گذاری‌ها به قدرت‌های غیر الهی مسلط بر جوامع خود واگذار کرده‌اند (رضائیان، ۱۳۸۰، ص ۹).

اما چنانکه گفته شد اصل آخرت‌گرایی، اصلی است که از ایمان به معاد و حیات ابدی سرچشمه می‌گیرد و ناظر بر اجرای ارزش‌های مطلق است که در دین آمده است. آخرت‌گرایی به تمام معنی کلمه در التزام به دین مبین اسلام و عمل به ارزش‌های الهی آن تجلی می‌یابد؛ البته ایمان به آخرت، عقیده‌ای نیست که مختص

به اسلام باشد، ایمان به آخرت پس از ایمان به خدا مهمترین عقیده همه ادیان الهی بوده است و آداب و رسوم خیلی از اقوام و ادیان نیز نشان از عقیده آنها به زندگانی پس از مرگ دارد. بنابراین با توجه به شدت و ضعف ایمان و عقیده به آخرت و کیفیت نظام ارزشی، می‌توان در ادیان دیگر نیز شاهد آثار و پرتوهایی از آخرت‌گرایی بود هر چند بدلیل ظرافت، گستردگی و متقن بودن نظام ارزشی اسلام، آخرت‌گرایی به معنی واقعی کلمه در راستای حرکت در چارچوب نظام ارزشی اسلام معنی می‌یابد. اما در جایی که نه تنها سخنی از دین نیست بلکه تأکید بر حذف دین می‌باشد، چگونه آخرت‌گرایی می‌تواند مفهوم و معنا پیدا کند؟ اینگونه است که در مدیریت غربی اصل آخرت‌گرایی از جایگاه و منزلتی برخوردار نیست، چرا که دین و اعتقادات دینی را قضایایی پوچ و بی معنا قلمداد می‌نماید. از این رو است که هر یک از تئوری‌ها و نظریه‌های غرب دارای محدودیت خاص خود می‌باشند و این البته بدلیل محدودیت تفکر حاکم بر فضای اندیشه اندیشمندان مدیریت غربی است. ذکر این نکته در اینجا جالب و بلکه ضروری است که پس از گذشت حدود یک قرن از آغاز مطالعات سازمان یافته مدیریت در غرب و بخصوص ایالات متحده آمریکا، پژوهش‌ها حاکی از آن است که سازمان‌های اثربخش فرهنگ‌هایی قوی به همراه یک دسته ارزش‌های مشترک دارند و یک نمونه از فرهنگ‌های سازمانی قوی را در سازمان‌های مذهبی می‌توان مشاهده نمود (رابینز، ۱۳۷۹، ص ۳۸۴). هر چند کسب نتایج دقیق‌تر و بررسی گسترده‌تر نوع رابطه بین دین و اثر بخشی سازمان نیازمند تحقیقات و پژوهش‌های جداگانه‌ای است که باید انجام شود اما تا بدینجا نیز می‌توان به خوبی به ارتباط بین دین و فرهنگ دینی و اثر بخشی سازمان پی برد. این در حالیست که هدف پژوهش‌های منسجم در زمینه مدیریت که یک قرن پیش بدون در نظر گرفتن دین و اعتقادات دینی در غرب آغاز شد، «اثر بخشی سازمان» بوده است.

۲-۳- مدیریت ژاپنی و جایگاه آخرت‌گرایی در آن

مقصود از مدیریت ژاپنی، نظام خاص مدیریتی است که در کشور ژاپن بکار گرفته می‌شود. با مروری بر ویژگی‌های مدیریت ژاپنی، بهتر می‌توان این مدیریت را شناخت. این ویژگی‌ها عبارتند از:

الف) اعضای اصلی یک شرکت کارکنان آن هستند نه سهامداران آن.

ب) در نگرش به ساختار مدیریت ژاپن نکته مهمی که در وهله نخست جلب توجه می‌کند این است که تنها چند تن صاحب کلیه سهام شرکت‌ها و کارخانجات نیستند، بلکه سهام کارخانجات و شرکت‌های ژاپن به صورت بسیار وسیع بین عده زیادی از سهامداران جزء تقسیم شده است (ماتسوموتو، ۱۳۷۱، ص ۳۹).

پ) پدیده دیگری که در نگاه به ساختار مؤسسات ژاپنی جلب توجه می‌کند، سرمایه‌داری متقابل است، بدین معنی که شرکت‌های مختلف بصورت متقابل و زنجیره‌ای در سرمایه یکدیگر شریک هستند.

ت) در ژاپن نرخ سود سهام برای ارزیابی عملکرد مؤسسه دارای اهمیت است، اما فقط به عنوان یکی از عوامل مؤثر در ارزیابی و نه بیشتر از سایر عوامل. در ژاپن مدیری که قادر به نوآوری نباشد و یا کارگران را برای دستیابی به سود بیشتر اخراج کند، اعتبار چندانی ندارد.

ث) در حقیقت قلب تپنده مؤسسات ژاپنی، کارگران و کارکنان هستند که در تمام امور مؤسسه همفکری و مشارکت دارند.

ج) ساختار شرکت‌های ژاپنی و روش‌های مدیریت ژاپنی بگونه‌ای عمل می‌کند کارکنان را با اهداف شرکت، دقیقاً هماهنگ و همسو می‌سازد بطوری که کارکنان ژاپنی، هدف شرکت را هدف خود را می‌دانند.

چ) نوع نگرش و بها دادن فوق‌العاده به منابع انسانی و افراد در مدیریت ژاپنی جالب توجه است؛ با چشم‌پوشی از حالت‌های نادر می‌توان گفت که تنزل مرتبه به طول کلی وجود ندارد. در عوض ترفیع با تأخیر از جهت انگیزشی مؤثرتر است (انوهارا، ۱۳۷۰، ص ۸۵).

با توجه به تعریفی که از آخرت‌گرایی ارائه شد، بدیهی است این اصل به معنای واقعی کلمه فقط در مکتب مدیریت اسلامی است که از جایگاه و منزلت ویژه خود برخوردار است و در دیگر مکاتب مدیریتی نمی‌توان چنین جایگاهی را برای آن یافت. هر چند به‌طوری که اشاره خواهیم کرد مکتب مدیریت ژاپن بسیار متأثر از تعالیم برخی ادیان بوده که هر چند این ادیان، ادیان الهی و آسمانی نبودند اما بهره‌هایی از اعتقاد به عالمی فراتر از صرف عالم ماده و دنیا، داشته‌اند. اصولاً تأثیر فرهنگ‌ها، اعتقادات دینی، ملی و غیره در مکاتب مدیریتی امری مبرهن و غیر قابل اجتناب است.

دین ملی ژاپن شینتو می‌باشد که حدود یکصد میلیون پیرو دارد و دین بودایی نیز به عنوان دین شخصی برخی از ژاپنی‌ها در کنار شینتو قرار دارد. از ویژگی‌های مهم دین شینتو حس میهن‌پرستی است؛ شینتو، بر خلاف تائو که برخی دیگر از مردم کشورهای آسیایی پیرو آن هستند و بی‌اعتنایی را اشاعه می‌دهد، فعالیت‌های خلاق و پیشرفت را رواج می‌دهد (اسماعیل پور، ۱۳۷۶، ص ۸۶).

با تأمل در مدیریت ژاپنی و رفتار ژاپنی‌ها در سطح فردی، در سطح کار و شرکت و مؤسسه و در سطح ملی، می‌توان به تأثیر تعالیم ادیان مختلف پی برد.

اهمیت فوق‌العاده ژاپنی‌ها به کسب دانش مفید و تجربه لازم، اهمیت فوق‌العاده به منابع انسانی بخصوص در کار، رفتار ژاپنی‌ها در جنگ جهانی دوم (بعنوان نمودی از حس میهن‌پرستی)، راه یافتن نگرش به خانواده به سازمان‌ها که خود موجب همکاری و بهره‌وری بیشتری شده است (باز بعنوان نمود دیگری از حس میهن‌پرستی) و غیره را می‌توان متأثر از مجموعه اعتقادات دینی و مذهبی و رسوم و فرهنگ‌ها دانست. البته ادیان و آئین‌های دیگری نیز در طول تاریخ به ژاپن وارد شده‌اند که قطعاً آن آئین‌ها نیز در آداب و رسوم و وضعیت فعلی جامعه ژاپن مؤثر بودند مانند، آئین کنفوسیوس، ماهایانا و غیره که بدلیل اهمیت فوق‌العاده دو دین مذکور فوق‌العاده شینتو و بودا و گرایش و اعتقاد بیشتر جامعه ژاپن به این دو دین در اینجا، تنها به آن دو اشاره شد.

به هر حال مجموعه این شرایط باعث شده، مدیریت ژاپنی که با توجه به همه این مفروضات و ارزش‌ها اعمال می‌شود، مدیریتی متمایز از مکاتب مدیریتی غرب باشد. مدیریت که از اهمیت و ارزش فوق‌العاده قائل شدن برای سرمایه و ثروت فراتر رفته به گرایش‌ها و انگیزه‌های نیرومندتری در وجود بشر توجه کرده و در نتیجه در رقابت با مکاتب مدیریتی غرب گوی سبقت را ربوده و بنا به اظهار نظر کارشناسان و اندیشمندان مدیریت در موقعیت و مرتبه بالاتری قرار گرفته است و بعنوان یک مکتب مدیریتی مطرح، شناخته شده است.

۳- تأثیر اصل آخرت‌گرایی در وظیفه برنامه‌ریزی

مروری بر تعاریف مختلفی که اندیشمندان مدیریت برای برنامه‌ریزی ارائه کرده‌اند ما را به ارکان اساسی و عمده فرآیند برنامه‌ریزی رهنمون می‌شود که ما در این

قسمت از مقاله به تبیین تأثیر آخرت‌گرایی در ارکان برنامه‌ریزی به تفکیک، می‌پردازیم. این ارکان عبارتند از: خلاقیت و نوآوری، تصمیم‌گیری، تعیین اهداف.

۳-۱- تأثیر اصل آخرت‌گرایی بر خلاقیت و نوآوری

در برخی از تعاریفی که برای خلاقیت ذکر شده، به ایجاد یک چیزی جدید در فراگرد خلاقیت تأکید شده است به هر حال آنچه در فراگرد خلاقیت اهمیت دارد، تفکر است (رضائیان، ۱۳۸۰، ص ۱۰۳). نوآوری نیز به معنی به کارگیری نظرها و فکرهای حاصل از خلاقیت است نظیر ارائه محصولات خدمات و راه‌های جدید برای انجام کارها (رضائیان، ۱۳۸۰، ص ۱۱۴). اهمیت خلاقیت و نوآوری در برنامه‌ریزی تا آنجاست که آن را اساس یک برنامه مؤثر و یک برنامه‌ریزی خوب دانسته‌اند.

اما همان‌گونه که اشاره شد آنچه در ایجاد فکر یا چیز جدید و به طور کلی در فراگرد خلاقیت اهمیت دارد، تفکر و یا به عبارت دیگر فعالیت ذهن است. تفکر و اندیشیدن از جمله فعالیت‌های است که افراد همواره به آن اشتغال دارند ولی کمتر بر آن تأمل می‌کنند و بندرت آن را به طور منظم بررسی می‌کنند. پژوهشگران سبک‌های پردازش اطلاعات در افراد را به دو نوع تقسیم می‌کنند؛ سبک اندیشه و سبک شهود.

خلاقیت نتیجه پیروی از سبک شهود است بنابراین فکر و تفکر و فعالیت ذهنی که در تعریف خلاقیت بکار می‌رود، عنایت به توضیح بالا را می‌طلبد، یعنی خلاقیت و بروز آن حاصل فعالیت ذهن به سبک شهود است، و افراد متمایل به شهود، افراد خلاق می‌باشند که به بهترین شکل از خود؛ خلاقیت نشان می‌دهند. لازم به ذکر است که ما در تعریف شهود است که از فعالیت ذهن و فکر به سبک خاص خود، سخن می‌گوئیم و الا در عمل آنچه اتفاق می‌افتد به گونه‌ای سریع و آنی است که گفته می‌شود به طور ذهنی پردازشی صورت نمی‌گیرد (رضائیان، ۱۳۸۰، ص ۱۶۸).

روش علمی امروز غرب هر چند در مقام کشف روش‌ها و سبک‌ها به این روش پی برده اما در مقام توضیح و تبیین آن بدلیل اتکا به روش‌های صرف تجربی و معتبر دانستن آنها، نتوانسته است به درستی موضوع را تبیین نماید. شهود بازخوانی الگوهای متعدد موجود در حافظه درازمدت در زمان نیاز و ارائه طرح نیست، شهود استفاده از توانی ما فوق توان مادی شهود است؛ و در جایی که وجود انسان صرفاً مادی تلقی شود، هر چند این شیوه مورد شناسایی قرار گیرد به درستی تبیین نخواهد شد. اما، ما چون راه شناخت را منحصر به حس و تجربه نمی‌دانیم بلکه راه‌های دیگری از جمله شهود (به معنی واقعی کلمه) را که می‌تواند مستقل از حس عمل کند، معتبر می‌دانیم، می‌توانیم این مسئله را تحلیل نمائیم. شهود یا تجربه درونی نوعی ارتباط با حقیقت است که با روش‌های معمول و شناخته شده حسی و یا استدلالی عقلی سنخیت ندارد، و از طریق تلبس به ارزش‌های دینی و در سایه ایمان و عمل صالح و تقوا می‌توان بدان دست یافت. بنابراین رابطه مستقیم بین کسب توانایی شهود و آخرت‌گرایی وجود دارد. تقوی به مفهوم جامع آن که عمل به اوامر الهی و ترک نواهی را در بر دارد، بعنوان شاخص آخرت‌گرایی هم با قدرت تفکر فطری (استفاده از قوای ذهنی و فکری) رابطه مستقیم دارد و هم با قدرت شهود؛ یعنی هر چه تقوی در فرد افزایش یابد نیروی تفکر فطری و توانایی شهود وی افزایش می‌یابد. تأثیر تقوی در تقویت تفکر فطری، از طریق تعدیل خواهش‌های قوای مختلف وجود انسان است. تقوی از افراط و فرو رفتن فرد در برآوردن حوائج یک قوه از قوای مختلف وجود جلوگیری نموده، مانع از باز ماندن انسان از توجه به حوائج سایر قوا می‌گردد. در نتیجه، فکر و ذکر انسان پیرامون خواسته‌های یک قوه دور نمی‌زند و در نهایت قوای فکری فرد از حالت تعادل و توازن خارج نگشته و فرد از مسیر فطری که پایه تفکرات صحیح و تعقل انسان است، خارج نمی‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۷، ص ۴۳۸).

قرآن کریم در مواردی اشاره به نمونه‌های از خلاقیت که در پی شهود و ارتباط با عالم معنی بروز نموده است می‌نماید که بعنوان مثال می‌توان به «ساخت زره توسط داوود پیامبر» و یا «ساخت سد نفوذ ناپذیر توسط ذوالقرنین» اشاره نمود.

۳-۲- تأثیر اصل آخرت‌گرایی بر تصمیم‌گیری

تصمیم‌گیری که یکی دیگر از ارکان مهم برنامه‌ریزی است، اشاره به فراگردی دارد که از طریق آن راه حل مسأله معینی انتخاب می‌گردد. انتخاب مشتمل بر مجموعه فعالیت‌هایی است که به گزینش یک راهکار از مجموع راهکارهای بدیل، منجر می‌شود. بنابراین فراگرد انتخاب کردن، جزئی از تصمیم‌گیری است. ارتباط تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی را می‌توان اینگونه عنوان نمود که هیچ برنامه‌ای هر چند بسیار خوب و مؤثر بدون تصمیم‌های مناسب و تصمیم‌گیری صحیح به اجرا در نیامده و اهداف تحقق نمی‌یابد. تصمیم‌گیری می‌تواند به صورت‌های مختلف انجام پذیرد. نوع تلاش فرد در راستای اخذ تصمیم، رویکرد او را در مقوله تصمیم‌گیری مشخص می‌سازد. در این مورد نظرهای متعددی وجود دارد که مختصراً به آنها اشاره می‌شود:

الف) رویکرد عقلانی: این رویکرد زمانی صورت می‌پذیرد که فرد مسئله را به صورت سیستماتیک تجزیه و تحلیل کند و مراحل منطقی را به ترتیب، برای رسیدن به راه حل، پشت سر گذارد. نظریه‌های کلاسیک سازمانی، تصمیم‌گیری را یک رویکرد کاملاً منطقی و عقلایی می‌دانند. این مدل‌ها بر اساس "دیدگاه انسان اقتصادی" بنا شده است؛ یعنی انسانی که از تمام گزینه‌ها آگاه است و توان گزینش از میان بدیل‌های ممکن را دارد (نجف‌زاده، ۱۳۸۰، ص ۱۷).

ب) **رویکرد عقلانی محدود:** رویکرد عقلانی، یک روش آرمانی برای تصمیم‌گیری سازمانی به شمار می‌آید. فرآیند تصمیم‌گیری به همان اندازه که از عقلانیت فاصله می‌گیرد، به تصمیم‌گیری شهودی نزدیک می‌شود. مطابق این رویکرد، حتی اگر فرد بخواهد کاملاً عقلایی عمل کند، در تصمیم‌های برنامه‌ریزی نشده و نامشخص ناچار است بر اساس قضاوت‌های شهودی و تجربی تصمیم‌نهایی را بگیرد.

پ) **رویکرد شهودی (اشراقی):** به هنگام ارائه راه‌حل می‌توان از فرآیندهای شهودی استفاده کرد. "نتیجه یک تحقیق نشان می‌دهد که معمولاً مدیران بدون توجه به اثراتی که تصمیم‌های بر سود یا سایر نتایج قابل سنجش دارد اقدام به تصمیم‌گیری می‌نمایند. بسیاری از عوامل نامحسوس، در امر انتخاب بهترین راه حل، اثرات شدیدی می‌گذارند. نمی‌توان با یک روش منظم (سیستماتیک) این عوامل را به سنجش درآورد؛ از اینرو افراد با اتکا به قضاوت‌های شهودی راه‌حل مناسب را انتخاب می‌نمایند.

ت) **رویکرد مطلوب تلویحی:** در این رویکرد نیز مانند رویکرد رضایت بخش (عقلایی محدود) شخص تصمیم‌گیرنده می‌کوشد تا با ساده کردن فرآیند تصمیم‌گیری، مسائل پیچیده را حل کند. در این رویکرد، فرد نه منطقی عمل می‌کند و نه عقلانیت وی عینی است؛ بلکه از همان ابتدا با توجه به نوع سلیقه و اعمال نظر شخصی، یک راه حل بهتر را انتخاب می‌کند و اقدام‌های بعدی به این منظور است که فرد مطمئن شود راه‌حل مورد نظر و مطلوب وی همان راه حل درست است.

به طوری که ملاحظه می‌شود در تصمیم‌گیری نیز بطور کلی با دو سبک عمده مواجه هستیم. یکی همان سبک تفکر و اندیشه یا سبک عقلانی و دیگر سبک شهودی و اشراقی و بطوری که در بحث خلاقیت اشاره شد، اصل آخرت‌گرایی هم بر تفکر و تعقل مؤثر است و با آن رابطه دارد و هم با سبک شهود؛ یعنی تقوی و تلبس به ارزش‌های دین جدا از اینکه تأثیر فوق‌العاده‌ای بر توازن قوای فکری و افزایش نیروی اندیشه دارد، باعث افزایش توان شهودی فرد گشته، او رابه مرتبه‌ای می‌رساند که می‌تواند با اتصال به غیب و ارتباطی خاص با آن منبع، بر شرایط عدم اطمینان آینده فائق آمده و تصمیم‌های کارآمد که در نهایت موجب تحقق اهداف شود را، انتخاب نماید. مراجعه به قرآن کریم و الگوهایی که در آیات فراوانی ارائه می‌کند می‌تواند ما را با فرایند تصمیم‌گیری شهودی بیشتر آشنا سازد. ماجرای خواب سلطان مصر، پناه بردن اصحاب کهف به غار و غیره از این دست تصمیم‌های می‌باشد.

۳-۳- تأثیر اصل آخرت‌گرایی در تعیین اهداف

تعیین اهداف رکن عمده و اساسی برنامه‌ریزی است برنامه‌ریزی بدون توجه به اهداف، به پراکنده کاری و بی‌نظمی می‌انجامد. به طور کلی هدف عبارت است از نقطه‌ای که کوشش‌ها معطوف رسیدن به آن است (حسن نبوی، ۱۳۷۶، ص ۵۲). عامل اساسی شکل‌گیری اهداف نیازها می‌باشند. اهداف را نتایج مورد نظر یا پاداش‌های مورد انتظار از یک رفتار می‌نامند، و نیازها همان انگیزه‌ها یا حالت‌های درونی افراد است که باعث شکل‌گیری رفتار جهت تحقق هدف می‌شود.

اصل آخرت‌گرایی بر مبنای شناختی که اسلام از انسان ارائه می‌دهد معنا و مفهوم می‌یابد؛ و همان‌گونه که گفته شد از دیدگاه اسلام انسان دارای دو بعد وجودی است؛ بعدی مادی و بعد دیگر معنوی و روحانی و آنچه حقیقت انسان را تشکیل می‌دهد و بعد اصیل و جاودانی و فناپذیر وجود انسان به حساب می‌آید همان بعد

معنوی و روح انسان است. انسان با توجه به ابعاد وجودی‌اش، نیازهای مختلفی دارد و اهمیت و اصالت دادن به هر یک از این ابعاد باعث حرکت در جهت ارضای نیازهای آن بعد می‌گردد. در تعیین اهداف بر مبنای اصل آخرت‌گرایی به دلیل اصالت روح انسان و جنبه معنوی وجود او، توجه، به ارضای نیازهای حقیقی و غیر مادی انسان است، و این موضوع غفلت از نیازهای مادی را به دنبال ندارد. در مدیریت اسلامی، تعیین اهداف بر پایه توجه به ارضای نیازهای حقیقی و اصیل وجود انسان است و بنا بر همین اصل است که توجه از اهداف مادی و زودگذر به اهداف بلند مدت و طولانی که در راستای توجه به نیازهای روحانی است معطوف می‌گردد. در مدیریت بر مبنای اصل آخرت‌گرایی و نظام ارزشی اسلام، آنچه در دیدگاه مادی هدف نهایی و اصیل به حساب می‌آید، تنها هدفی متوسط یا وسیله به حساب می‌آید.

اهداف آخرت‌گرایانه که فلسفه وجودی سازمان‌های اسلامی و آخرت‌گرا می‌باشند، اهدافی آرمانی و بسیار بلند مدت می‌باشند. نکته قابل توجه در این باب اینست که، وقتی سخن از اهداف آرمانی به میان می‌آید، نباید اهداف صعب‌الوصول و یا غیر قابل تحقق در ذهن، تداعی شود. صاحب‌نظران برنامه‌ریزی بر این باورند که هدف‌های دور برد و مأموریت‌های سازمان هر قدر هم به طور ایده‌آل و بگونه‌ای که به ظاهر دستیابی بدان‌ها محال به نظر آید تعیین شوند، مشکلی ایجاد نمی‌کند، به شرط آن که بتواند علاقه، تعهد و ایثار افراد را جلب کند زیرا هیچ مأموریتی نیست که بدون علاقه، تعهد و ایثار به انجام رسد (رضائیان، ۱۳۸۰، ص ۱۶۹). تاریخ اسلام، نیز گواه گویایی بر تحقق اهداف بسیار دور برد و آرمانی و ایده‌آل در سایه ایمان و عمل به دستورات الهی است.

در مدیریت اسلامی، هدف نهایی هدایت انسان به سوی بندگی خداست، بندگی خدا چیزی جز مطیع فرمان خدا بودن نیست. اطاعت امر خدا همان تلبس به ارزش‌هایی است که ریشه در سعادت ابدی و جاودان انسان دارد.

با نگاهی به قرآن و روایات و اهدافی که پیامبران یعنی اسوه‌های کامل آخرت‌گرایی دنبال می‌کرده‌اند، می‌توان به برخی اهداف کلی مدیریت اسلامی در راستای تحقق هدف فوق‌پی برد. این اهداف، اهداف ارزشمندی است که زحمات طاقت‌فرسای پیامبران، تحمل دردها و سختی‌های امامان معصوم (ع)، جانبازی‌های شهیدان تاریخ بشریت و رنج‌ها و مشقت‌های انسان‌های پارسا برای احیای آنها بوده است. از اینرو است که در مدیریت اسلامی رعایت این اهداف و مد نظر قرار دادن آنها، از اهم مسئولیت‌های مدیران است. در نگاه گذرا و سریع این اهداف عبارتند از: رشد انسان‌ها، هدایت انسان‌ها به پرستش خدا، اجتناب و دوری از طاغوت، تزکیه و تعلیم کتاب و حکمت و قیام به قسط (مصباح، ۱۳۷۶، ص ۲۷۲).

این اهداف کلی و آرمانی از آن جهت دارای اهمیت است که در هر تشکیلات و سازمان بر کلیه اهداف و خط‌مشی‌ها اولویت دارد و همه حرکت‌ها باید به گونه‌ای تنظیم شود که با اهداف آرمانی تعارض پیدا نکند و اگر چنین مخالفتی بین اهداف عملیاتی و اهداف آرمانی به اثبات رسید، باید از اهداف عملیاتی صرف‌نظر شود. مثلاً اگر برنامه و یا عملی به جای پرستش خداوند، انسان‌ها را به شرک کشاند و یا به جای اجتناب و دوری از طاغوت آنان را به طاغیان و مستکبران متمایل سازد و یا به جای تعلیم کتاب و حکمت انسان‌ها را به جهل و نادانی مبتلا کند و به جای تزکیه، فساد ایجاد نماید، یا به جای قیام به قسط، ستم و ظلم بوجود آورد، به هیچ وجه نباید آن برنامه و یا عمل مورد پذیرش قرار گیرد (نبوی، ۱۳۷۶، ص ۵۸).

نتیجه‌گیری

در قسمت اول این مقاله پس از تبیین صحیح مفهوم زندگی‌دنیایی و آخرت‌گرایی از دیدگاه قرآن و روایات به تبیین مفهوم آخرت‌گرایی پرداخته‌ایم که آخرت‌گرایی هرگز به مفهوم ترک دنیا برای آخرت و یا سایر مفاهیم نادرستی که برخی برداشت

نموده‌اند نیست بلکه آخرت‌گرایی ساختن مرکبی از دنیا برای آخرت است و دنیا را وسیله برای کسب جاودانگی آخرت قرار دادن است. پس آخرت‌گرایی چیزی نیست جز همان تلبس به ارزش‌های دین حق که ما را در مسیر صراط مستقیم به سوی آن ساعات ابدی رهنمون شود. سپس به شاخص‌های آخرت‌گرایی پرداختیم که این شاخص‌ها و علائم عبارت بود از:

ایمان و عمل صالح، تقوی، احسان و نیکوکاری، ترک هواپرستی، صبر و تحمل در برابر شدائد، اخلاص، صدق و راستی، انفاق، تولی و تبری و اهتمام به نماز. سپس مروری داشتیم بر جایگاه اصل آخرت‌گرایی در مکاتب مختلف مدیریت که این مکاتب را در یک تقسیم‌بندی کلی به سه مکتب مدیریت غرب، ژاپن و اسلامی تقسیم و پس از تبیین مکاتب به بررسی جایگاه آخرت‌گرایی در آنها پرداختیم.

در مورد مدیریت غرب پس از اشاره به رهیافت‌ها و نگرش‌های کلان مدیریتی غرب و تبیین فلسفه‌ها و دیدگاه‌های اصلی سازنده مؤلفه‌های آن بیگانه بودن مدیریت غرب با آخرت‌گرایی را استنتاج نمودیم.

در خصوص مدیریت ژاپن نیز هر چند تأثیر برخی آموزه‌های دینی به صورت کم رنگ مشاهده می‌شود اما جهت‌گیری، آخرت‌گرایانه نیست و برای معاد، دین و در یک کلام آخرت‌گرایی جایگاهی در مدیریت ژاپنی یافت نشد.

درباره مدیریت اسلامی پس از اشاره به مفهوم مدیریت اسلامی، به تبیین اهمیت و جایگاه آخرت‌گرایی در مدیریت اسلامی با ارائه الگویی از تاریخ اسلام پرداختیم.

در ادامه برنامه‌ریزی به عنوان شالوده و اساس مدیریت، حوزه خاص انتخابی پژوهش اختیار شده با ارائه شواهدی از قرآن و روایات منشأ اثر بودن آخرت‌گرایی در مؤلفه‌های اصلی آن یعنی خلاقیت، تصمیم‌گیری و تعیین اهداف تبیین شد.

پی‌نوشت‌ها:

- ۱- «وما هذه الحیوة الدنیا الا لهو و لعب...».
- ۲- «... و ما الحیوة الدنیا إلا متاع».
- ۳- «یا أباذر إن الدنیا ملعونة ملعون ما فیها إلا ما ابتغى به وجه الله».
- ۴- «وأحذركم الدنیا فأنها منزل قلعة و لیست بدار نجعة قد تزینت بغورها و غرت بزینتها...».
- ۵- «یا ایها الذین آمنوا إنما المشركون جس فلا یقربوا المسجد الحرام بعد عامهم هذا».
- ۶- «وإن خفتم علیه فسوف یغنیکم الله من فضله إن شاء إن الله علیم حکیم».

منابع و مأخذ:

۱. قرآن کریم.
۲. اسماعیل پور، حسن (۱۳۷۶)، مدیریت بازاریابی بین‌المللی، تهران: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، چاپ اول.
۳. الطبرسی، رضی‌الدین ابی‌نصر الحسن بن الفضل (۱۳۵۰)، مکارم الاخلاق، بیروت: مؤسسه‌الاعلمی للمطبوعات، الطبعة السادسة.
۴. اینوهارا، هیدئو (۱۳۷۰)، پرورش منابع انسانی در شرکت‌های ژاپنی، ترجمه محمد علی طوسی، تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی، چاپ اول.
۵. رایبیز، استیفین (۱۳۷۹)، تئوری سازمان، ترجمه سید مهدی الوانی و حسن دانائی فرد، تهران: انتشارات صفار، چاپ سوم.
۶. رضائیان، علی (۱۳۸۰)، مبانی سازمان و مدیریت، تهران: سمت، چاپ دوم.
۷. رضائیان، علی (۱۳۸۰)، مدیریت رفتار سازمانی، تهران: سمت، چاپ دوم.
۸. سبحانی، جعفر (۱۳۷۵)، الالهیات علی هدی‌الکتاب والسنة والعقل، قم: مؤسسه الامام الصادق(ع)، چاپ چهارم، ج ۴.

۹. طباطبائی، محمد حسین (۱۳۷۷)، ترجمه تفسیر المیزان، ترجمه محمد باقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ج ۲ و ج ۵.
۱۰. علی بن ابیطالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق (۱۳۷۹)، ترجمه نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، قم: نشر مشرقین، چاپ هفتم.
۱۱. ماتسو موتو، کوجی (۱۳۷۱)، مدیریت ژاپنی، ترجمه ن. درداری، تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، چاپ اول.
۱۲. مصباح، محمدتقی (۱۳۷۶)، پیش نیازهای مدیریت اسلامی، تحقیق و نگارش غلامرضا متقی فر، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۱۳. مطهری، مرتضی (۱۳۸۰)، مقدمه‌ای بر جهان‌بینی اسلامی (۶) - زندگی جاوید یا حیات اخروی، تهران: انتشارات صدرا، چاپ شانزدهم.
۱۴. مکارم شیرازی، ناصر و سایر همکاران (۱۳۷۲)، پیام قرآن (تفسیر نمونه موضوعی)، قم: مطبوعاتی هدف، چاپ دوم، ج ۵.
۱۵. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۶۳)، تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ج ۱۶.
۱۶. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۶۵)، تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ج ۲۳.
۱۷. نبوی، محمد حسن (۱۳۷۶)، مدیریت اسلامی، قم: مرکز نشر دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ سوم.
۱۸. نقی پورفر، ولی‌ا... (۱۳۷۷)، اصول مدیریت اسلامی و الگوهای آن (۱)، تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی، چاپ سوم.